

Rena

"Hårre säj dæ orle
'smörgås' på jamske?"

rama

jämtsk

I jämtska har substantiv fortfarande genus som i fornnordiskan. Man säger *hu, hæn* och *det om döra, stoln* och *barne*. Det är ett av många skäl till att jämtlänningar värnar dialekten.

Av INGELA HOFSTEN

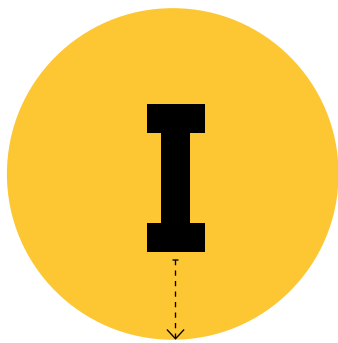

an

"Bæta."

”De tökkedänn dagar mä ske tjen ijän regnklea.”

(’Det är såna här dagar vi ska tjäna in regnkläderna.’)

NLÄGGET, SOM publiceras en regnig höstdag, får genast ett svar: ”De e ovonshle role te vä inne å fli en tockenhän dag.” (’Det är oerhört roligt att vara inne och städa en sån här dag.’) Jag läser diskussionen i Facebookgruppen ”Jamska är ett språk”, som samlar drygt 13 000 personer med intresse för de jämtländska dialekterna. De omtalar dessa som jamska; men i *Svenska Akademiens ordlista* talas det om jämtska.

I gruppen samsas inlägg av ovannämnda karaktär med diskussioner om enskilda ord, stavning och uttal. ”Hårre säj dæ orle ’varg’ på jamske?” – ’hur säger ni ordet *varg* på jamska?’ frågar någon och får en hel

rad svar: *ulv, gråbejn, skråddjen, värj.*

Det är inte bara på nätet som intresset för jämtska tycks blomstra. När den så kallade Jamskadan firades i Östersund strax före pandemin, fylldes de 85 platserna snabbt, och många fick vända i dörren. Efter det har det anordnats såväl jamskkaféer som studiecirklar, berättar John-Erik Johansson. Han är bosatt i Stugun, har en egen podd på målet och ett engagemang i dess fortlevnad. Intresset yttrar sig bland annat i att han talar jämtska med mig.

– Je ha tænkt att je ska prata jamska mæ hækken ein je rååk, för de kænnns som je ha lik ens n rætt te språke mett som du ha te språke dett. Så je proov

Vargen har har många namn på jämtska.

i alla fall. (’Jag har tänkt att jag ska prata jamska med vem än jag möter, för det känns som att jag har lika stor rätt till mitt språk som du har till ditt. Så jag provar i alla fall.’)

NÄR JOHN-ERIK

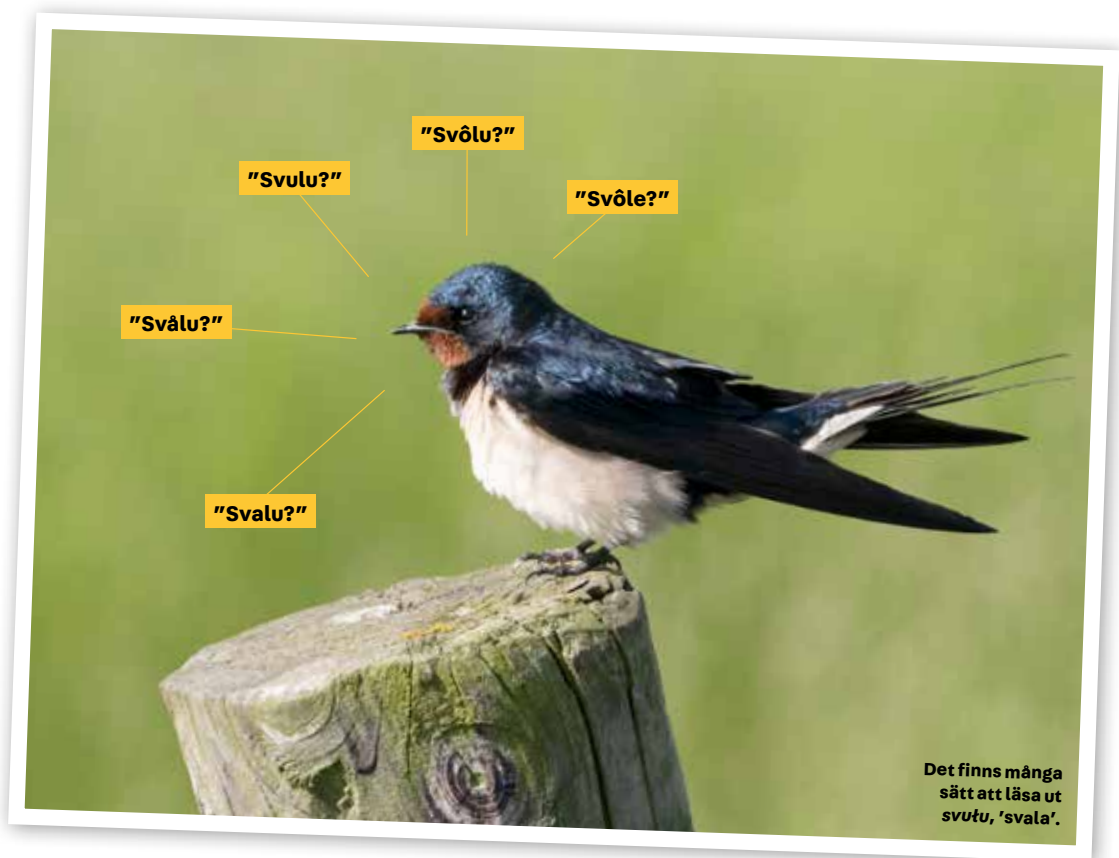
Johansson gick i skolan på 1950-talet var det oftast inte tillåtet att tala på mål i klassrummet. Nej det var ”riktig svenska” som gällde. En inställning som präglade John-Erik Johansson in i vuxenlivet. Han undvek att tala dialekt.

Men för omkring fem år sedan började han engagera sig i Jämtland Härjedalens hembygdsförbund Heimbygda och dess språkkommitté, som länge arbetat för jämtskans fortlevnad. Under de senaste åren har kommittén till och med tagit kontakt med Unesco som propåer om att jämtska ska erkännas som officiellt språk.

EN SOM ÄR engagerad i detta är Bo Oscarsson, uppvuxen i Aspås, där alla i omgivningens ”utom prästen och skollärarn” talade mål.

– Jag har intresserat mig för de jämtska dialekterna ända sedan gymnasiet då en klasskamrat och jag skrev uppsats om dem.

Som student i Uppsala på 1970-talet blev han ombedd att hålla kurser, något han har fortsatt med också sedan han flyttat tillbaka till Jämtland. Genom åren har han även gjort översättningar och medverkat som expert i Radio Jämtland. Även om det redan fanns ett stort antal ordlistor

Det finns många sätt att läsa ut svutu, 'svala'.

över jämtska dialekter, tyckte Bo Oscarsson att det saknades en samlad ordbok. Med hjälp av ett antal finansiärer och många frivilliga kunde han efter fyra års arbete presentera *Orlboka – ordbok över jamskan*, en tegelsten på drygt 500 sidor med omkring 13 000 uppslagsord samt handledning, förklaring av "det jamtska alfabetet" och uttalsguide.

Här kan man finna ord som inte har någon likhet med rikssvenskan, som *kongro*, 'spindel', *þjult*, 'gå sakta', och *bæta*, 'smörgås', men också uttalsvarianter på ord som finns i hela landet, som *tavel*, 'tavla', och *arbei*, 'arbeta'.

I ordboken har han använt sig av stavningsregler som en grupp inom Heimbygda

tog fram i mitten av 1990-talet. De flesta stavar dock fortfarande efter eget skön.

PÅ SISTONE HAR det dykt upp ännu ett skriftspråk. Det är en av Heimbygdas yngsta medlemmar, 22-åriga Lova Lindgren, som ifrågasätter

idén att utgå från standard-svenskan när man skriver på jämtska. Hon har skapat ett skriftspråk som hon kallar nyjamska och vars ambitiösa hemsida hälsar så här: *Vælkymín til Nýjamskeólbók'è!*

Hennes utgångspunkt är att det är lättare att lära sig målet från grunden om stavningen är helt regelbunden och dialektberoende, där olika uttal ryms i samma tecken.

– Som *u* i *svutu*, 'svala', som kan läsas ut som *svalu*, *svålu*, *svulu*, *svölu*, *svöle*, förklarar hon.

LOVA LINDGREN ÄR uppvuxen i Stockholm och jämtska hörde hon bara då hon som liten besökte sin morfar i Fors i östra Jämtland. Nu bor →

Bæta.

Genitiv -s
förekommer
inte i jämtskan.

"Biln at n Karin!"

Fler typiska drag för jämtskan

Genitiv-s förekommer inte i jämtskan. I stället för *Karins bil* heter antingen *biln at n Karin*, 'bilen åt Karin', eller *biln henn Karin*, 'bilen hennes Karin'.

Det västnordiska *u*:et finns kvar i jämtskan, där standardsvenskan i stället har *o*. *Hon* heter till exempel *hu* och *ko* heter *ku*. Det västnordiska *u*:et används också i bland annat färöiskan och isländskan.

I jämtskan finns dessutom ett fornnordiskt sätt – som inte ska förväxlas med stockholmskan – att uttala *knä* som "kne" och *träd* som "tre".

Diftongen *åu*, i ord som *båt*, är däremot ett nytt drag i jämtskan, och inget från fornnordiskan.

En benägenhet att stoppa in ett *sje*-ljud förekommer i ord med *rk* och *rt*: *Svårt* blir *svårst* och *spark* blir *spårsk*. Detta förekommer också i Hälsingland och på Färöarna.

Den så kallade norrländska förmjukningen finns också i jämtskan: *ryggen* blir *ryddjen* och *fisken* blir *fistjen*.

Typiskt är därutöver försvagning och bortfall av ändelser, som att *kasta* blir *kast* eller *kaast*.

hon själv där sedan ett drygt halvår och kämpar med att tillägna sig dialekten utifrån sitt stora intresse för dialektologi och språkhistoria. Hon tycker att jämtskan är mycket rikare än rikssvenskan:

– Den är mer innovativ. Och så tycker jag om att man fortfarande använder kasus.

Det hon syftar på är en kvarleva från fornnordiskt språkbruk, nämligen möjligheten att böja ord i dativ på samma sätt som i bland annat tyskan. Dativ är en böjningsform hos substantivet som i dagens jämtska främst används efter vissa prepositioner och verb: 'åt/till hästarna' heter *at hestom*.

– Detta är ett drag hos jämtskan som kan upplevas väldigt ålderdomligt, konstaterar Martin Persson, doktorand i nordiska språk vid Stockholms universitet.

DATIVBÖJNING GÖRS

också i jämtska av den artikel som föregår egennamn i norrländska dialekter; *n Bo* och *a Lova* blir i dativ *a Bo* och *n Lova*. Artikelnen har samma grundform som de obetonade varianterna av *han* eller *hon*.

Ett annat särdrag med fornnordiska rötter som förekommer i jämtska är att substantiv har genus, och att det finns tre sådana: *hu*, *hæn* och *det*, 'hon', 'han' och 'det'. Det hörs tydligast i bestämd form: *döra*, 'dörren' (femininum), *stoln*, 'stolen' (maskulinum), *barne*, 'barnet' (neutrum).

– Tregenussystemet är bevarat på flera ställen i Norden, till exempel på Färöarna och i delar av Norge och

Jämtland, säger Martin Persson och fortsätter:

– I standardsvenskan har maskulinum och femininum smält samman i det som brukar kallas *utrum*: *en gul häst* eller *en gul sol*. I neutrum blir det *ett gult hus*. Men på tidig medeltid kunde det låta ungefär så här i maskulinum: *einn hvitr hæstr*, 'en vit häst', i femininum *ein hvit sol*, 'en vit sol', och i neutrum *eitt hvitt hus*, 'ett vitt hus'. Eller på alldeles modern jämtska: i maskulinum *n vit n hest*, i femininum *e vit e sol* och i neutrum *e vitt e hus*.

I SVERIGE FÖREKOMMER

tregenussystemet i stort sett bara i Jämtland och några andra nordliga områden, men det är mycket i jämtskan som återfinns i andra dialekter i Norrland och norska dialekter: uttal, meningsbyggnad och ord, förklarar Martin Persson.

– Dialektologerna talar gärna om ett *dialektkontinuum*, gradvisa övergångar mellan dialekterna. Man har ändå traditionellt räknat Jämtland som ett norrländskt dialektområde, medan Härjedalen samt Idre och Särna i Dalarna har setts som ett norskt dialektområde. Men ett drag som jämtska har gemensamt med viss norska är pronomenet *mä/me*, det vill säga 'vi'.

I Jämtland, liksom i Väster- och Norrbotten, Österbotten, Nyland och på Gotland förekommer också fornnordiska *diftonger*.

– Fast dessa dialekter kan inte sägas vara mer besläktade med varandra än med andra dialekter, säger Martin Persson.

Ingela Hofsten är frilansjournalist.

